

A RÉGI ES AZ ÚJ REGÉNYRŐL.

E dolgozatnak eleintén ezt a czímet kellett volna viselnie: «Miért oly mulattatók a régi regények s miért oly unalmasak az újak?» De az író még elég jókor találkozott egy nagy műveltségű és előítélettől ment angol hölgygyel, ki megvallá néki, hogy *Tom Jonest* soha sem volt képes végig olvasni, valamint egy ifjú, irodalmi praetensiókkal bíró diplomatával, ki viszont arról biztosítá, hogy a *Nabob* sokkal mulattatóbb, mint *Don Quichote*. Az író csak most kezdte belátni, mily relativ fogalom e szó: *mulattató* és hogy talán épen annyira a modern olvasó, mint a modern regényíró rovására írandó, ha a mai regény oly — hát oly különböző a régitől. Hadd legyen tehát csupán erről a különbségről szó. Mire való ezenfölül rangfokozatot megállapítani, dícséretet és megrovást osztogatni, a miből senki sem okul, holott sokkal tanulságosabb bizonyos tünemények mibenlétét és okát kutatni, a tetszést és nem tetszést pedig kinek-kinek kényére bízni?

Minthogy azonban mulattató olvasmányról volt szó, jegyezzük meg jó előre, hogy a tulajdonképeni mulattató regény, tudniillik az, melynek czélja csupán a mulattatás s melyet századunkban a francziák tökélyre vittek, bár gyakran több tehetséget és művészi ösztönt árul el, mint nagyobb igényű e nembeli művek, ezúttal ki van zárva vizsgálódásunk köréből, miután ennek az irodalom ama termékeire kell szorítkoznia, melyek művészeti igényekkel lépnek föl és a kor fölfogása módját tüntetik föl és magyarázzák. Ne feledjük azt sem, hogy minden ilyen történeti egybevetésnél a dátumokat nem kell nagyon betű szerint venni, sem kivételekre tekintettel lenni. Hogy Manzoni a húszas, Gotthelf Jeremiás a negy-

venes, Keller Gottfried az ötvenes években írt, s századunk bizonyos szellemi áramlatát is tolmácsolta, nem akadály abban, hogy ez írók mint művészek, vagyis azon sajátos módnál fogva, a mint a tárgyakat fölfogják és földolgozzák, ama korhoz számíttassanak, mely Sand, Dickens és Gutzkow virágkora, vagy épen ahhoz, mely Freytag Gusztávot, Eliot Györgyöt, Feuillet Octávot szülte. Mert bármiképen vélekedjünk is a tényről, tagadni senki sem fogja: nyugat összes szépirodalmát Homértól Goetheig mély űr választja el az újabb szépirodalomtól, melynek termékei minden különféleségök daczára homlokukon viselik a családi hasonlóság felöltő bélyegét; más szóval, az emberek, írók és olvasók háromezer esztendőn át másképen fogták föl a szépirodalom föladatát, mint mi száz év óta.

Csodálatosképen úgy látszik, hogy az újabb nemzedékhez tartozó regényírók, a kik, mint Spielhagen, Zola, Henry James és Howells saját művészetöket unos-untalan elméletileg, kritikailag tárgyalgatják (a mi bizony Dickensnek soha sem jutott volna eszébe), teljességgel nincsenek tisztában a korok ama különbségével, bár e gyakorlati emberek minden elmélete azon hallgatag, néha be is vallott föltevésen alapul, hogy a mai regény különb a réginél, vagy legalább e műfaj fejlődésében haladás mutatkozik. Ez ellen nem sok kifogásunk lehetne, ha amaz urak tisztában volnának azzal, hogy a haladás csupán a technikára vonatkozhatik s így igen csekély művészeti értékű. A technika haladása Benozzo Gozzolótól Caracciig tetemes, azért senki sem fogja ráhagyni, hogy a Farnese-képtárpalota művészi becse a legügyesebb kurtítások daczára nagyobb, mint a campo santo egy freskójáé rajzolásai és távlati fogatkozásai mellett is. Már pedig a szakemberek ama fejtegetéseiben félreismerhetetlen az az öntudat, hogy a dolog lényegében is haladást mutathatnak föl. Az új regény *finer*, mint a régi, mondja Howells nagy őszintén s hirdetik világosan a többiek valamennyien, és ez alatt nemcsak a *compositio*, párbeszéd stb. derekabb voltát, hanem az érzelmek és szenvedélyek gondosabb tanulmányát, a jellemek finomabb árnyalását, a társadalomnak s az egyénre gyakorolt befolyásának mélyebb ismeretét is értik; mert hogy a régiek mind ehhez nem tudtak, vagy nem tudhattak, új íróink előtt, kik a »böles elhallgatás»-t soha sem tanulták, nyilvánvaló.

Jellemző, hogy a múltnak emez ignorálása, minden arány megvetése az éjszakamerikaiaknál nyilatkozik legerősebben, kikre nézve Dickens és Thackeray már a régiekhez tartoznak. Hiszen ott még európai műveltségűek is, mint James Henrik, Daudet Alphonsról oly határtalan csodálattal beszélnek, hogy az ember azt hihetné, az óceánon túl mit sem tudnak egy Fielding létezéséről, ha ugyan Lowel szép emlékbeszéde a *Tom Jones* írója fölött be nem bizonyítaná, hogy vannak még amerikaiak, a kik tudják, hol kell keresni az elbeszélés művészetének igazi példányait. Aztán földrészünkön is vannak eleget, kik mint John Bright, nem állják korunk akármelyik regény- vagy történetíróját Homér vagy Thukydides fölé emelni, kiknek olvasására több alkalmuk lett volna, mint az éjszakamerikai egy nézetű társaiknak.

Gyakran halljuk ugyan, hogy az ily elfogulatlanságot a benyomás és ítélet irigylésre méltó frissége gyanánt magasztalják; de ez a fogalmak teljes összetévesztésén alapul. Az ily benyomásokat nem oly emberek érzik, az ily ítéleteket nem olyanok mondják, a kik a természethez közelebb állanak, mint mi többiek, hanem ellenkezőleg olyanok, kik mögött nincsen híd, mely a természettől civilisáiónkig vezetne. Oly fiúnak, ki falun nevelkedett, újságot soha sem látott, bizvást kezébe adhatom a *Vicar of Wakefieldet* és *Numa Roumestant*; egy pillanatig sem fog a kettő közt ingadozni. Kétesebb volna a próba classikai műveltségű ifjunál; oly fiatal emberről pedig, ki vezérczikkeken tanult olvasni és a reál-iskolát csak azért hagyta el, hogy társadalmunk mesterkéltsé viszonyai és fogalmai közé lépjen, alig tehetnék fel, hogy Goldsmith színborát többre becsülné Daudet mámorító italánál. Az ifjabb nemzedék nagy többsége ily módon, hogy úgy mondjam felnőtten jött a világra, egyenesen beleszületett a modern civilisatióba, míg mi idősebbek még lassanként nőttünk belé, s így megőriztük sejtelmét annak, hogy a ruha alatt test is van. Századunknak, vagyis civilisáiónknak ruhája pedig mesterkétebb és bonyolultabb, mint bármelyiké azelőtt, és a kik benne élnek, szívesen áltatják magokat azzal, hogy a bonyolultabb az értékesebb. Innét van a részletek halmozása, mely irodalmunkat jellemzi s mely egyszersmind megfelel tudományos szokásainknak. Az emberi természet mikroszkopikus bonczolását majd durvább nyilatkozataiban, mint Zolánál

vagy Maupassantnál, majd nemesebb szerveiben, mint Eliot és Turgenjewnél, hiában keressük a régibb íróknál. Az irány is bonyolultabbá lett: minden tudományt, mindenféle technikát szolgálatukra kényszerítenek, a szótárakban minden ódon és újdonság új szót összekeresgélnek, szokatlan, meglepő szó-ellentéteket használnak, hogy a leírásokat hatásosabbakká tegyék, a nélkül mégis, hogy az óhajtott célt elérnék. Név szerint a jó ízlés hazája, a mértéktartás és józanság hona az, melynek ily gyakorlatokban telik kedve és a hol majd tehetéstelen nyelv-, ízlés- és erkölcsrontók erőlködnek (invita Minerva) úgy nevezett rajzokat gyártani, majd gazdagon megáldott tehetségek élnek vissza könnyűségöikkel, hogy összes fölöslegöket a piacra vigyék és az olvasót adjectivumaik özönével agyonnyomják. «Ha pedig az egyszerűség iránti érzék veszendőbe megy», mondja Walter Scott, «hosszú idő kell rá, míg a nemzet újra megtalálja.»

Megérdemli a fáradságot, hogy a szellem és ízlés emez egész új irányát közelebből kutassuk.

I.

Századunknak és főképen második felének összes szellemi élete át van hatva azon tudományos szokásoktól és új erkölcsről, melyek kevéssel a francia forradalom előtt kaptak lábra, s a romantikának századunk közepe táján szenvedett végleges veresége óta majdnem kizáró uralomra jutottak. Pedig mind a kettő, a tudományos és erkölcsi fölfogásmód nemcsak fogékonytalan a művészet iránt, hanem vele összeférhetetlen, egyenes tagadása. A regény, a mennyiben a művészet egyik faja, a modern elvek uralma alatt épen annyit és többet szenvedett, mint valamennyi többi faja a művészetnek, épen mivel formájánál fogva kényelmesebben lehetett tudományos tárgyalásra és erkölcsi bírálkodásra fölhasználni, mint a többi. Voltak ugyan jóval a forradalom előtt egyesek, kik a tudományos és erkölcsi mértéket oly térre vitték át, melyen érvénye nincs; de csak is egyesek. Ma ez a kettős álláspont uralkodik az egész irodalmon, s minthogy műveltségünk teljesen könyvműveltség lett, műveltségünkön is. Az emberiség ugyan ma is úgy él, mintha amaz elvek nem létez-

nének (lehetetlen is volna másképen élni), de mihelyt az életet megítélni, megismerni vagy reprodukálni akarja, csupán ezt a két mértéket használja.

Már pedig a tudomány a világnak és okbeli kapcsolatainak megismerésére törekszik; szétrombolja az egyéni életet, hogy törvényeit vagyis az egyéni tünetényekben a közöst kitalálja. A művészet ellenkezőleg az által iparkodik a világot megismerni és magyarázni, hogy az egyéni élet egységét ragadja meg és reprodukálja; kiküszöböli az általánost, hogy a különöst jobban fölfogja, és a különösből ismét az esetlegest, hogy a lényegest annál tisztábban lássa. Minthogy pedig az általános csupán értelmünk abstractiója, a valóságos élet csak a különösben nyilatkozik, az következik belőle, hogy a művészet bizonyos értelemben igazabb, mint a tudomány. De ez a pont nem áll kapcsolatban fejtegetésünkkel; a mi föladatunk kimutatni, hogy a tárgynak úgynevezett tudományos kezelése csak ártalmára lehet a művészetnek, a minthogy a tudomány is igen épületes dolgokat tud mesélni azon szörnyűségekről, melyeket a tudománynak művészeti földolgozásmódja követett el. De ha például Zola lemond arról a dicsőségről, hogy egyáltalában műdarabokat teremtsen, azért a tudomány emberei még nem lesznek hajlandók, hogy neki a tudomány körül érdemeket tulajdonítsanak. Művei mégis csak a képzelet szüleményei s így teljesen értéktelenek a tudományra, mely csak realitásokkal számol s ilyféle phantasmákra törvényeket nem alapíthat. Azon fölül minden tudományos munka együttes és haladó, míg a művészeti egyéni és magában befejezett. Mindenik új tudományos mű maga mögött hagyja legalább részben az előbbénit, míg ez végre egészen elavúl. A tudományos tett halhatatlan marad, de a tudományos műnek el kell vesznie. Belenyugodnék ebbe Zola és egész komolyan azt képzele-e, hogy *Nana* és *Potbouille* tudományos tettek, vagyis szemek a tudomány végtelen láncolatában? Bizonyára nem; voltaképen ez urak nem is veszik oly igen komolyan a tudományt. Céljuk csak az, hogy a tudomány eszközeivel és oly anyagokból, melyek a tudomány eredményei, művészi alkotásokat létesítsenek, miután a művészet eszközeivel nem rendelkeznek, s az anyag megítélésére a mértéket elveszítették. Itt azonban fölmerül a kérdés, vajon az ily vállalatnak előre is nem bizonyos-e kudarca?

A tudomány szerszáma, ha szabad így neveznem, melyet célja elérésére használ, az értelem, a művészeté a szemlélet. A tudomány csak a dolgok tudatos ismeretéről tud, a művészet csak nem tudatosról; és valamint a művész csak a szemlélet által egyenesen és nem tudatosan közvetítettet adja vissza, épen úgy a művészi néző vagy olvasó az adottat csak szemlélet útján, nem tudatosan teszi magáévá: mindketten úgy járnak el, mint a hogy a közönséges életben és gyakorlati célból eljárunk, miért is aztán a művészet az élethez sokkal közelebb áll, mint a tudomány. Valamely embert összképében ismerünk meg, gyakran nem tudjuk, kék vagy barna szemei vannak-e, s ezen mi nem tudatos ismeretünkben bizonyosabbak vagyunk, mint a legpontosabb személy-leírás után lehetnénk. A nyelv is nem tudatosan képződött, nem tudatosan tanuljuk és többnyire nem tudatosan is használjuk, főképen fölindulásunk közben s akkor érzésünket hívebben föltünteti, mint a kifejezések hosszas válogatása tehetné. A tudományra nézve a nyelv az, a mi a számjegyek a matematikusra nézve: a dolgoknak nem képét, hanem abstract kifejezését nyújtja. Az orvos eleintén a betegnek összbenyomását szerzi meg a nélkül, hogy számot adna róla magának, többnyire a nélkül, hogy számot tudna adni róla magának; csak a tehetetlen orvos bízik meg kizáróan a hőmérőben és határozott körjelekben, épen azért, mert nincs gyakorlott szeme. Már pedig egész művelt világunknak, olvasó és írónak nincs többé gyakorlott szeme. Emez csak azt látja, a mit tudatosan megismert, s így csak is ezt nyújtja; amaz hozzá szokott beérni vele, sőt büszkélkedni vele, mivel így mindenről számot tud adni magának, mi nagy elégtétel az értelem hiúságára. Micsoda már most ez egész eljárás következménye?

Fölteszszük magunkban, hogy a belső embert és a külső világot rajzoljuk: pontos lélektani analysisnek kellene az előbbi czelt elérnie, gondos leírásnak az utóbbit. Már most ama pszichologiai tulajdonságok valósággal nem léteznek; csupán értelmünk abstractiói s így bár milyen teljes fölsorolásuk sem idézhet elő életteljes képet, még akkor sem, ha képzeletünk ama sokaságból egységet bírna létre hozni, míg egyetlen jellemző vonás elegendő volna, hogy az egyéniség összbenyomását előidézze. Hiszen nem a részek teszik az em-

bert, hanem a kapcsolat; mihelyt ez megszűnik, megszűnik az élet. A kapcsolat pedig soha sem a tudatos értelem műve, hanem csak a nem tudatos szemléleté, melynek meggyőző visszaadása művészet, azaz az élet reproductiója. Ugyanaz áll a külvilág leírásáról, a mi az emberről: Daudetnek egy egész lapja, melyen a délvidéki kolbászárús összes czikkeit illataikkal együtt, az egész bútorzatot a ráeső fénysugarakkal együtt leírja, nem ér föl azon két sorral, melyben Heine Urakának barlangját élénk varázsolja, mintha tulajdon szemeinkkel látnók. Ama leírás csupán hű leltár, melyet az életben soha sem készítünk, mely tehát képzeletünket oly kevésbé érinti, mint bármely bútorjegyzék; ez a két sor hangulatba ejt bennünket, érzést ébreszt bennünk, melyek képzeletünket azonnal mozgásba hozzák, mivel cselekvény van abban a két versben, s a benne jelzett hatás viszont hat az olvasóra.

A művészet takarékosabb, mint a tudomány és mint az írók, kik tudományos eljárást vélnek abban, ha semmit sem hallgatnak el abból, a mit a tárgynak vagy cselekvénynek és motívumainak pontosabb fürkészése tárt föl előttök; rossz gazdák, kik pénzüket nem tudják elhelyezni. A művészet úgy tünteti föl előttünk Philinét, a mint az általános zürzavar és kétségbeesés közepett nyugodtan kulcsait csörgetve ül a megmentett ládán és az ellenállhatatlan nő elevenebben áll szemünk előtt, mint kecséinek hosszas fősorolása vagy épen elfogulatlan magaviseletét biztosító apró fogásainak rajzolása föltüntetni képes lett volna. Valamely új iskolabeli író mindkettőre üstökön ragadta volna az alkalmat; mert a leírás mellett a magyaráztatás a fő gyönyörűségök. Nem is lehet tagadni, hogy a modern regényekben a pszichológiai és társadalmi tényeknek apróságokig menőbb megfigyelése, az érzésnek és gondolatnak minden árnyalataiba való pontosabb belebocsátkozás, növekedésének lelkiismeretesebb szemmeltartása és a szenvedélyeknek és motívumaiknak szorgalmasabb bonczolása van meg, mint korunk régebbi regényeiben és látszólag a múlt századéiban is található. Mai napság az ember fejlődésének egész menetét élénk találják, ha lehet, szülőiét és nagyszülőiét is (ez is a tudományos eredmények költői értékesítésének számába megy), míg végre magát az embert igazi mivoltában egészen elfeledjük. Az igazi művészet oly keveset törődik a jellem keletkezésével, mint maga az élet;

mint meglevőt tünteti föl, hadd magyarázza maga magát tettei és szavai által. Shakespeare a nemet tudósokra bizza annak magyarázatát, miképen lett Hamlet azzá, a mi: beéri azzal, hogy olyannak tünteti föl, a milyen. És nem csupán a dráma mutatja az embert annak, a mi, nem törődve vele, miképen lett azzá; a regény is, míg művészi termék marad, beéri annyival:

Pourquoi Manon, dès la première scène,
Est-elle si vivante et si vraiment humaine
Qu'il semble qu'on l'a vue et que c'est un portrait.

Mi az oka, hogy Manon első megjelenésétől kezdve oly élethű és oly igazán emberi, hogy szemmel látottnak és arczépnek tűnik föl? — kérdi Musset. Vajon nem épen az-e az oka, mivel nem írják le, nem analysálják, nem magyarázzák, hanem egyszerűen megjelenik és hat? Mivel a költő csak pár szóval adja vissza a benyomást, melyet ő maga érzett, és saját érzésének visszaadása által a mi érzésünket ébreszti föl? Hiszen mi a költött alakokat és cselekvényeket soha sem látjuk: a benyomást érezzük, melyet gyakorolnak; ez a benyomás a meggyőző, a tulajdonságok és körülmények felsorolása, még ha lehetséges volna is teljessé tenni, nem hangulatot hoz létre, hanem ismeretet.

Ne is mondja senki, hogy a régibb írók beérték vázlatos rajzzal, a körvonalokkal. Épen nem így áll a dolog. Az, a mit az elbeszélő nyújt, a cselekvény drámai mozzanatai, a személy jellemző vonásai; a hűség és elevenség, melylyel az egyest, mely in nuce az egészet magában foglalja, előtűnteti, az egésznek a képét idézi föl előzményeivel, következményeivel, azaz a kapcsolatot. Eljárása hasonlít a szobrászéhoz, ki tárgyának csupán plasztikai elemeit, a festőéhez, ki csupán a festőieket adja vissza: az író csupán azon vonásokat választja ki, melyek irodalmilag hatásosan értékesíthetők. De, mint már mondva volt, a cselekvénynyel úgy áll a dolog, mint az emberekkel. Valamely csatában részt vett különböző, pontosan meghatározott ezredek minden mozdulatainak hajszálig részletes, methodicus felsorolása, mint a nagy tábornok hadtörténeti művében, bírhat tudományos értékkel; művészetiileg teljesen hatástalan, mert az összeselekvés szemléletes képét nem nyújtja, míg a leutheni csata leírása a tockenburgi sze-

gény ember tollából, vagy a waterlooi csatái Stendhal *Chartreuse de Parme* című munkájában művészi termék, mivel a tömegek cselekvényének az egyes emberre gyakorlott hatását híven tükrözteti vissza. De ha a regényíró ama tudományos történelmi lelkiismeretességgel jár el, olyasmi jön létre, mint a két mosóné küzdése az *Assommoir*-ban, mely nem tudom hány lapot tölt meg s még sincs szemünk előtt, míg Seagrim Molly homéri csatáját soha sem felejt el, ki egyszer elolvasta. Itt az összbenyomás uralkodik a részleten, míg amott a sok részlet elfojtja az összbenyomást. Zola a tudomány emberének módjára ragadja meg tárgyát, szétrombolja, hogy aztán ismét összeállítsa; Fielding művészképen ragadja meg, a ki az egységet keresi és reprodukálja, nem is szólva azon művészetről, melylyel az alacsony tárgyat a hétköznapi valóságból kiemeli az ironia segítségével, mely az ilyen tárgyaknak útát nyit az irodalomba.*) De ez a megjegyzés vitába keverne a veristákkal, realistákkal, naturalistákkal és a hányféle nevű még van, s ezt a fejtegetést máskorra szeretném halasztani.

II.

A tudományos világfölfogással párhuzamosan lábra kapott az erkölcsi világfölfogás, és a művészetre még veszedelmesebbé vált, mint amaz. Az egész modern erkölces tan célja, hogy az embert jobba, azaz mássá tegye, mint a milyen; a művészet úgy veszi az embert, a mint van, beéri azzal, hogy megérti és megérteti. És mentül jobban eltért az emberiség a keresztyénség alapeszméitől, a charitás, hivatás és praedestinatio eszméjétől, melyek oly igen ellenkeznek a rationalizmussal, annál határozottabban lépett előtérbe az irodalomban amaz erkölcsi irány, mely az embert meg akarja változtatni. Úgy vagyunk ezzel is, mint a társadalommal: minden embernek egyformának kellene lenni erény tekintetében, a mint valamennyinek egyenlőnek kellene lenni vagyon dolgában. Ezek természetesen utópiák, befolyásuk az élet folyására kevés vagy

*) Még Halévy és Guy de Maupassant némely apró trágár idylljei is olvashatókká lesznek, mivel könnyeden, vidoran vannak elbeszélve, epizódokul használva, művészileg is hatnának.

épen semmi: erkölcstani rendszer nem változtatja meg az ember természetét, valamint a socialismus sem képes lényegesen megváltoztatni a vagyoni viszonyokat; de igen is van befolyásuk az ítéletre, s miután az ítélet nagy szerepet játszik a modern íróknál, az irodalomra is.

A múlt század közepe tájáig minden rend, minden egyes ember úgy tekintette a világot és természetet, mint adottat, melyen kevés a változtatni való. Az ember naivúl, reflexio nélkül élt és cselekedett, költött és élvezett, vagy legalább a nélkül, hogy a meglevő világot és törvényeit az okoskodással és szabályaival vetette volna össze. A nép fiának oly kevéssé jutott eszébe, hogy polgárrá legyen, mint nekünk az a kívánság, hogy hercegek legyünk. Ha mégis akadt merész ember, ki magasbra tört és tudott célt érni, ez azért volt, mert bizott magában, szellemi és akarati erejében, azaz egyéniségében, nem pedig azért, mert mint «ember» följogosítottnak hitte magát reá. A mivé lett,

Et par droit de conquête et par droit de naissance,

(épen úgy a hódítás, mint a születés jogánál fogva) lett azzá. Személyes tulajdonai képezték jogigényének alapját, nem pedig az úgy nevezett igazság, melyre mai nap minden közép-szerű hivatkozhatni vél és a melyet beszédeink és intézményeink szinte rákényszerítenek az által, hogy egyenesen rácsábítják, hogy állásáról mondjon le, azaz, hogy egy felsőbb állásban, melybe nem illik belé, szerencsétlennek érezze magát. Az a nyavalya, hogy a tényleges világot örökösén az értelem postulatumaival hasonlítgatjuk össze, életünket több tekintetben megtámadta. Hiszen ez az egész úgynevezett humanus erkölcs abban áll, hogy kötelességünk magunkat, nem ám direct intuitio által, hanem valamennyi embert egyenlősítő (nivelláló) abstractio szerint, a mások helyzetébe helyezniünk, azaz másokat meg a magunk helyzetébe helyezniünk. Mind a kettő fictio, mely csak fejünkben megy végbe, igazság egy csöpp sincs benne. Mindenik ember másképen érez és nagyjából azt is mondhatjuk, minden nemzet, minden osztály másképen érez. A természetes korlátoknak e félreismérése juttatott bennünket az állami életben oda, hogy oly jogokat igénylünk és osztogatunk, melyekkel nem tudjuk, mitévők legyünk; a társadalomban oda, hogy a tényleges viszonyokat

fölforgatjuk, a természetes légkörből távoznak, mi csak fájdalom-
mas érzést kelthet; az irodalomban oda, hogy az embereknek
oly gondolatokat és érzéseket tulajdonítunk, melyekkel épen
nem bírnak, főképen pedig, hogy a személyektől azt kívánjuk,
mások legyenek, mint a mik valósággal, a mennyiben meg
kell felelniök azon abstract erkölcsi típusnak, melyet magunk-
nak alkottunk. Elvértve találkozik oly író, ki az alacsony szár-
mazásnak érzését eltalálni és visszatükröztetni képes, mint
Gotthelf J. Hisz az olvasók nagy többsége jobban szereti az
úgy nevezett eszményies alakokat George Sand stíljében,
kiken a parasztból a ruhán kívül nincsen egyéb.

Az állami és társadalmi életben ama törekvések elég
bajt okoznak, a nélkül mégis, hogy e kettőnek, az államnak
és társadalomnak, lényegét megváltoztatnák; az irodalomban,
hol nem élő, a kemény földet taposó emberekkel, hanem a
képzelet engedékeny alakjaival a türelmes papiroson van dol-
gunk, az új világfölfogás sokkal mélyebbre ható változást vont
maga után. Igaz ugyan, hogy a rationalismus igényei, melyek
a törvényhozást az egyenlőség és igazság előre kész fogalmai
szerint akarják szabályozni, nem maradtak befolyás nélkül;
mindazáltal nagyjából az államok századunkban, valamint
az előtt is, folyvást a fönnálló szokásokat registrálták és codi-
ficálták, nem különben az újonnan keletkezett érdekeket és
viszonyokat szabályozták. Igaz ugyan, hogy a legtöbb ország-
ban mindenik állampolgár egyenlő jogúnak és egyenlő értékű-
nek van elismerve, de valósággal a hatalom mégis a műveltek
és vagyonosok kezében maradt. Egyiptomot és Törökországot
is akarták ugyan nyugateurópai alkotmányokkal boldogítani,
de egy év sem kellett rá, hogy kivilágosodjék: nem való min-
den mindenkinek. — A társadalommal sincs különben. Gyer-
mekeknek soha sem jut eszökbe a társadalmi rendet, a meny-
nyiben megismerik, igazságtalannak, vagy épen természet-
ellenesnek találni. Láttuk, hogy a kőműves épít, a kaszás
kaszál, a favágó fát vág, a nélkül, hogy valaha kérdeztük
volna magunktól, miért nem kellett a mi apánknak mind eb-
ből semmit sem végeznie. Ebben az értelemben majd minden
ember gyermek maradt a forradalom előtt, az marad még ma
is kilencz tizedrészők; és jó, hogy így van a dolog. Mert az
emberiség egész nagy gépezete megállna, ha folyvást a mások
helyére telepedni s az abstract egyenlőség követelményeinek

megfelelve, erőnek erejével mindenkinek ugyanazon életviszonyokat akarnók biztosítani. Így aztán meg is marad jámbor óhajtasnak; arra elegendő, hogy az emberek, kik azelőtt sok okoskodás nélkül is teljesen boldogok voltak szűk létkörükben, sorsukkal elégedetlenek legyenek, de nem elegendő arra, hogy ezt a sorsot megváltoztassa. «Magában véve semmi sem jó vagy rossz», mondja Hamlet; «csak okoskodásunk teszi azzá». Ha az ember megszűnik arról gondolkodni, a mit meg kell tennie, hogy azon okoskodjék, hogy meg kell-e tennie, vége a meglegedésnek. Pedig ez a modern philantropiának, ellentétben a keresztyén jótékonyossággal, alapját képező világfölfogásnak legvilágosabb eredménye, bár több olyasmit is hozott létre, a mi a munkás osztályok létezését saját állásukon belül megkönnyíti, megjavítja, őket betegségben, vénségben, munkahiányban támogatja a nélkül, hogy normális létezésüket jobb állapotok csalékony képei által megrontaná. Mindazáltal a positiv baj, mint mondtuk, sokkal csekélyebb, mint a mekkorának tarthatnók, mivel hogy épen az emberiség tömege még folyvást olybá veszi a világot, a milyen, és nem követeli, hogy ezentúl a nap nyugaton keljen föl.

Voltaképen csak az irodalom emberei, kik a valósággal szemben más állást foglalnak el, mint egyéb emberek, azok, kikbe az új világfölfogás beléjük gyökerezett; számuk azonban száz év óta tetemesen megsaporodott. Miután egész műveltségünk irodalmi, könyvműveltséggé lett, voltaképen mindnyájan, kik magunkat művelteknek tartjuk, irodalmi emberek vagyunk. A régibb idők művelt embere, a ki az emberek között forogtában művelte magát, a kire a könyv csak mint az élet reflexe, nem mint könyv, azaz mint ítélet tárgya, birt érdekekkel, mind inkább-inkább eltűnik. Egész culturánk az irodalom befolyása alatt áll: olvasók és írók a valótlanság ugyanazon légkörében élnek; vagy határozottabban szólva, az életet két félre osztják, a gyakorlati tevékenységre (az író könyvgyártása is gyakorlati tevékenység) és a szellemire, oly két munkakör, mely sehol sem érinti egymást, még ott sem, a hol a szellemi a gyakorlatiból szedi tárgyait; mert azonnal kivetkőzteti őket valódiságukból s csak azután dolgozza föl, ha már meghamisította. Van Tocquevillenek egy fejezete: *Miképen lettek Franciaországban az írók a XVIII. század közepe táján főpolitikusokká*. Bizonyos értelemben ez most min-

denütt így van; még Angolországban is a radicalisok előtérbe nyomulása s a torysmusnak Disraeli által eszközölt reformja következtében a politikai életre elragadt az írhatnámság nyavalyája; különösen áll ez Franciaországról, hol az egész államélet benne sínlődik. Azonban mégis a művészet és irodalom az a két tevékenység, mely befolyását legjobban sínli és ezekkel van itten most dolgunk.

III.

Korunk azon regényeit és novelláit, melyekben az erkölcsi álláspont nem kizárólag uralkodik, újjainkon számlálhatjuk meg. Még ott is, a hol a meztelen erkölcstelenség vagy legalább illedelmetlenség terpeszkedik, rendesen az író tudtával vagy tudtán kívül bizonyos tanító irány van. Sőt valamennyi újabb költői mű látszólag legtárgyilagossabbjában, a *Madame Bovary*ban, is érezzük, hogy az író oly szándék vezérli, mely nem egészen művészi: az a szándék, hogy bizonyos fajta neveléstől és olvasmánytól óvjon. Zolánál meg egészen világos, hogy a pizsokban elvesző munkásainak és munkásnőinek elrettentő például kell szolgálniok. Német regényírók sem csinálnak belőle titkot, hogy alkotásaikban az erkölcsi mértéket alkalmazzák, az angolok és amerikaiak még kevélykednek is vele. Nem is arról van szó, mintha az erkölcsnek, mint minden más emberi érdeknek, nem volna polgárjoga a művészetben. Csak azon fordul meg a dolog, mit értünk erkölcs alatt: a természetest, egészségest, mely az igazság cultusában tetőzik, vagy pedig a csináltat, betegest, melyet az emberi hiúság szült s a hazugság tartott keresztvízre? Egészséges erkölcs az, ha Henrik herczeg az elhízott kéjencz czimboráit a faképnél hagyja, mihelyt a korona felelősségével megkezdődik rá nézve az élet komolysága; egészségtelen erkölcs az, ha Hugo Viktor megzavarja a nép jogfogalmait azzal, hogy a gálya-fegyenczet dicsőíti, ki a törvényszék tévedésének áldozata lett. Nem itt van helyén hosszabban tárgyalni, mi volt ösztönszerűleg az emberiség erkölce a rationalismus győzelme előtt, sem pedig arra figyelmeztetni, hogy e nem tudatos ethikának miként vetett tudományos alapot Kant az intelligibilis jellemről szóló tanal, Schopenhauer a könyörületről szóló elmélettel; célunkra

elegendő annak kimutatása, hogy íróink erkölcsének más kiinduló és célpontja van, és hogy ez annyira összeférhetetlen a művészettel, a mennyire készségesen alkalmazkodik hozzá amaz. A modern erkölcs látszólag nagyon különbözhetik egymástól, mint a Zoláé Howellsétől; megvan ugyanazon családi vonása: az elégedetlenség e világgal, úgy a mint van; s ennek legközelebbi következménye ez egész irodalom.

«Komoly az élet, derült a művészet», vallá Schiller; ma a művészettől várják meg, hogy komoly legyen; Wagner Richárd szerint az isteni tisztelet egy neme, Freytag Gusztáv szerint erkölcsi vagy politikai lecke. Hogy is lehetne másképen. Ha ezt a világot és az emberi természetet minduntalan egy magas, önkényes, magok alkotta, minden valóságot nélkülöző eszménnyel vetik egybe, akkor bizony mind a kettő nagyon elégtelennek kell hogy látszassék és keserű ítéletekre is vezethet. Valóban mily mogorva Eliot György valamennyi regénye alaphangját tekintve, mily keserű a Brontë Saroltáé, mily végtelenül szomorú a Poynter kisasszonyé, az *Among the Hills*, hogy e borús lélektani, erkölcsi művészetnek egyik kevésbé ismert remekét említsem. A régi idők valamennyi nagy elbeszélője, Homértól Cervantesig, Lesagetól Smolletig, Grimmelschausentól Scott Walterig, jó kedvével megennyhíti lelkünket és még a tragikai múzsa is mindig tudta «az igazság komor játékát a művészet derült országába» általjátszani. Itt azonban folyvást szorongó, nyomasztó érzés fog el bennünket, oly komoly redőkbe szedik arcukat íróink, oly siket hangot hallatnak, ha ilyféle dolgokról beszélnek, melyeken őseink mosolyogni szerettek. Még az érzékiség is, mely azelőtt naivul, egészségesen és meztelenül lépett föl, vagy pedig egy mosoly által nyerte ki bebocsáttatását az irodalomba, ma komoly, megfontolt, inkább romlott ész, mintsem túlradó erőtelj szüleménye. De az igazság érdekében meg kell mondanunk, hogy a modern regény egészben véve mentebb maradt e kitanúlt, egészségtelen érzékiségtől, mint a költészet. A helyett érzélgősen könyörületes lett mindazon jelenségek és típusok iránt, melyek különben gúny tárgya valának. Ki méréselné ma Bridoisont, a dadogót, komikailag tárgyalni; a részvét fogyatkozása iránt fölülkerekednék. Gyöngéd érzésűek lévén «az ő helyébe helyezkednének», s tragikai alakot csinálnánk belőle. A lelketlen tudós, kit a világ évezredeken át

kinevetett, mint ügyetlen vagy hiú könyvmolyt, Eliot György kezei alatt oly szerencsétlen emberré lesz, ki hamis eszmény után törekszik, de a kiben az asszonyok legdicsőbbike maga is eszményt lát. Dandin Györgyből, a ki a nemes kisasszonyt elveszi, s a kit az igazságos büntetés ugyancsak utolér — őseink élczenek állandó czéltáblájából — a nemes vértanú egy neme vált, mióta szegénynek helyébe képzeljük magunkat. Hiszen a mai tárgyilagosságot, ha fölületesen vesszük, tragikaivá lesz: gyöngéd kis énünk szenved, s csak természetes, hogy részvéttel van önmaga iránt. A XIX. századig az egész emberiség kivétel nélkül nevetett a vén emberen, ki a fiatal leányt elveszi; tapsolt, ha a hegyke katona szarvakat rakott a gyöngé, édeskés szerelmesnek; kicsúfolta az élehetetlen pedánszt, kinek asszonykáját a ravasz világi elcsábítja — mi az erkölcsi sentimentalitás mértéket alkalmazzuk, s lángolunk az erkölcsi megbotránkozástól a csábító ellen s a nemes részvétől áldozata iránt, a mi mind nagyon jó és szép lehet, de lehetetlenné teszi a művészetet, mely a dolgokat látja, nem megítéli, és azt adja vissza, a mit lát, nem pedig azt, a mit az erkölcsbírák látni szeretnének, vagy az érzelműsek látni vélnek.

Mily esztelen romok válnának mindazon derült alakokból, melyek képzeletünkben élnek, ha a mi lelkiismeretes íróinkhoz adnók őket nevelőbe. Képzeljük a szegény Manont Jane Eyre, a tanítónő, vesszeje alatt. Képzeljük squire Westernt Zola klinikájában. «Ha ön ezentúl is berúg minden este, míg leánya hárfázik, akkor rettenetes vége lesz önnek, squire úr. Leírom, milyen? Apróra tanulmányoztam a kórházban a delirium tremens potatorumot, azt a büntetést, mely az alkohol által mérgezettekre, a milyen ön is, várakozik.» S vén czimboránkat, Falstaffot, kivel a leder Shakespeare oly kiméletesen bánik, mennyire megleckéztette volna Eliot; «mert valóban Sir John, számodra nincs mentség. Ha még holmi szegény ördög volnál a nép közül, ki folyvást csak rossz példát látott; de neked megvoltak mind azon előnyeid, melyeket a sors az embernek útravalóul adhat. Jó családbeli vagy, Oxfordban a legjobb nevelésben részesültél, melyet Anglia nyújtani képes, a legelőkelőbb összeköttetéseid voltak — és mégis ennyire süllyedtél! Tudod, miért? Titómat gyakran óvtam tőle: azért, mert mindig csak azt tetted, mi rád

nézve kellemes volt és minden kellemetlen elől kitértél». «És ön, Philine kisasszony», mondaná Howells, «ha még ezután is így viseli magát s papucsait ifjú urak szobáiban hagyogatja, akkor megszerkesztem ön ellen a vádiratot, mint hősöm Bartley ellen, ki szintén megnyert minden szívet, de voltaképen nagyon frivol ficzkó volt — vagy pedig átengedem önt James barátomnak, az majd meganalysálja önt, hogy tulajdon édes szülője sem ismer önre. Ebből megtanúlja, hogyan kell magába térnie és mássá lennie.» Mássá lenni, ez épen napjaink regényhősének első kelléke: Fielding előbb remélte volna, hogy a vipera elveszíti mérgét, semhogy Blisik megszűnik gazember lenni.

Említők, hogy Howells legtokéletesebb művében saját hőse ellen fog pártot. Hasonlót találunk korunk majd minden regényében: mintha az írók bizonyos személyeket, kiket az életben megismertek és meggyűlöltek, még valamely gyűlöletes típusban is üldözni akarnának — oly hangulat, mely homlokegyenest ellenkezik a művész hangulatával, ki tárgyait se nem gyűlöli, se nem szereti, és a kire nézve III. Richárd oly érdekes, mint akár Antonio. Gondoljunk Eliot György legsikerültebb jellemére, Rosamundra, mily igazi asszonyi álnoksággal iparkodik az írónő ezt a személyt discreditálni. Mennyire másképen bánik Prévôt abbé Manonjával! Még Richardson is, és korunkban Gotthelf J. ha még olyan moralizáló hangon szólal is meg, ha még annyi prédicatioval és oktatással kezdi is, azért a művész mégis győztes marad benők, elfelejtik, hogy oktatni akartak és tárgyaikat művészi közönnyel rajzolják, nem is szólván a földolgról, hogy erkölcsükben semmi sincs, mi a művészettel ellenkeznék. Eliotnál és Howellsnél az ellenkezőt találjuk: tárgyilagosa és művészek akarnak lenni, de a moralista csakhamar fölkerekedik.

Talán nem került el a figyelmet, hogy csak első rangú regényeket és regényírókat válogatok ki, hogy korábbi idők hasonló műveivel és művészeivel hasonlítsam össze, olyanokat, kik ily összehasonlítást győzelmesen állanának ki, ha nem volnának megmételvezve korunk erkölcsi járványától. Mennyire benne sínlődik e nyavalyában egész nemzedékünk, leginkább azért nem vesszük észre, mert a megszokás természetes állapotnak láttatja velünk ezt az erkölcsi conventiót.

Más idők szigorúbb conventiókat is elviseltek, hanem ez utóbbiak megmaradtak a fölszínen; a mieink könnyebbeknek, kényelmesebbeknek látszanak, hanem aztán velőnkig hatolnak be. Hihetetlen dolog, hogy a mesterséges érzelmek, érdekek, kötelességek mily tömegét czipeljük magunkkal, mennyire uralmok alatt áll nyelvünk és cselekvésünk. A természet, a művészet élvezete, a philantropia minden belső szükség nélkül tölti be életünket; hiszünk oly érzelmek valódiságában, melyeket ember soha sem érzett, vagy pedig kiszorítjuk a természetet a cultura által. Shakespeare mai nap nem volna képes Othellót megalkotni, ki Jago árulkodásaira hallgat, mivel ma egy gentleman sem engedne meg ilyesmit; a gentleman pedig elnyelte az embert. Még Antonio és Tasso czivódását, mint ily gentlemanekhez méltatlant, sem tűrnők ma a színpadon, ha a cselekvény korunkba volna áttéve. A convenientia ez uralma annyira megrontotta a nyelvet, hogy a műveltek szájában nem elegendő többé az érzelmek közvetlen tolmácsolására; beszéltessek csak ma az előkelő hölgyet úgy, mint Constantia királyné vagy Anjou Margit beszél: mekkora lármát csapnának e durvaságért! Mellékesen mondva, ez a valódi oka annak is, hogy az új drámák mind oly élettelenek s nem is lehetnek másformák, valamint azon felöltő jelenségnek, hogy korunk jelentékeny költői művei majdnem kivétel nélkül a nép alsó osztálya körében mozognak, mivel egyedül itten él még a nyelv közvetlen viszonya az érzéshez. Még Amerikában is, melyet pedig hibásan az előítélet nélküli társadalom szüzi földje gyanánt szokás magasztalni, föltétlenül uralkodik a conventio, főképen az erkölcsi fölfogásban; hisz ez a társadalom maig sem bírt szabadulni a legabszurdabb és zsarnokibb vallástól, a puritanismustól, melynek alapján kifejlődött. Csak a puritanismus maradványa fejt meg Hawthorne falábon járó regényeinek hangját és azt, hogy oly jó ízlésű és tehetséges író, mint Howells, kinek van érzéke a humor iránt is, miképen alkothatott oly komikai alakot, mint Ben Halleck, a nélkül, hogy sejtene, mily nevetséges az egyszersmind.

Untalan fölpanaszolják korunk prózáját, a mozdonyok éles füttyét, mely kiszorítja a kedélyes postásipót, nem is szólva a többi ilyféle érzelgős panaszokról; és érzéseink természet-ellenes voltára sem gondolnak. Pedig hol rejlik minden költészetnek forrása, érzelmeink igazságában vagy életünk

színpadának díszletében? Ruhánk szabásában vagy a szívben, mely alatta dobog? Tanúljunk meg csak ismét természetesen érezni, természetesen gondolkodni, mindenek előtt természetesen szemlélni, és a művészet nem fog elmaradni. Hogy azonban mi ezt többé meg ne tanuljuk, arról gondoskodik «a történelem szelleme», mely ellenállhatatlanul tova ragad s fog még sokáig ragadni bennünket más ösvényeken. S ki zugolódnék ellene? Csak aztán ne ámítsuk magunkat azzal, hogy a művészet is követhet bennünket ily ösvényeken. Az uralkodó szellemi iránynál fogva, mutasson bár a látszat ellenkezőt, minden igazi művészi tevékenység azaz olyan, mely művészi fölfogáson alapúl, csupán szórványosan merülhet föl és kaphat lábra.

HILLEBRAND KÁROLY után, németből

GÓBI IMRE.